

OVER DE TOEPASSING VAN HET ARTIKEL UIT DE SACHSENSPIEGEL INZAKE MUNT

Prof. Dr. Jean BAKERTS (V.U.B.)

Inleiding

Sinds meer dan een eeuw zijn de Duitse rechtshistorici en numismaten verdeeld over de interpretatie en vooral de praktische uitwerking van een passus uit het 13de-eeuwse rechtsboek, de zgn. *Sachsenspiegel* van Eike von Repgow: "In swelke stat (des riches) die kuning kumt binnen deme riche, dar is yne ledich munte unde roIn" (1). Ook de *Schwabenspiegel* maakt hiervan gewag (2).

Twee vragen stonden in dit debat centraal: waar? en hoe? Op welke steden heeft de regel betrekking? Welke zijn de toepassingsmodaliteiten van het principe?

Wij beperken ons tot het tweede probleem en bestuderen het in de bisschopsteden. Die werden zeker aan de tekst onderworpen, aangezien de kerkelijke vorsten er in slaagden beperkingen te bedingen door de *Confoederatio* die Frederik II in 1220 met hen afsloot (3). Dit document is een van de zeldzame teksten die een puntje van de sluier oplicht, waardoor men inzicht verwerft in de daadwerkelijke uitoefening van dit regaal. Omdat er niet veel bronnen voorhanden zijn gingen sommige auteurs twijfelen aan de gangbare opinies, maar de meeste vorsers putten uit die onwetendheid de sterkte om te geloven dat deze houdbaar waren.

I. De bronnen

A. Algemene teksten

1. De reeds vermelde *Confoederatio cum principibus ecclesiasticis* is de eerste die een algemene draagwijdte heeft. Ze dagte kent van 26 april 1220, en naar eigen zeggen zou bepaling 10, die ons hier interesseert, geïnspireerd zijn op het voorbeeld van Frederik Barbarossa, grootvader van Frederik II. Laatstgenoemde keizer verbiedt zijn ambtenaren aanspraak te maken op enige *jurisdictio* inzake tol, munt of andere aangelegenheden (*officia*), terzij gedurende acht dagen vóór en acht dagen na een hofdag die openbaar werd aangekondigd. Wanneer deze voorwaarde niet vervuld is, geniet de lokale vorst de volledige macht. Aan diens *jurisdictio* en aan de gewoonte van de stad mag alleszins niet worden geraakt (4).

2. De gebruiken tijdens zo'n hofdag worden in november 1230 nog eens ter sprake gebracht, weliswaar op aandringen van de bisschop van Worms, maar de akte draagt niettemin een algemeen karakter. Het is de bekende *Sententia de regalibus non infeodandis* (5). Deze uitspraak over het niet in leen geven van regalia of koninklijke rechten stelt dat de tol, de munt, het schoutambt en de wereldlijke rechtspraak, die de kerkelijke vorsten van de keizer in leen houden, zonder zijn toestemming niet in achterleen mogen worden gegeven aangezien de keizer ze, bij een vastgestelde hofdag, geheel moet kunnen innen (*indicta curia percipere debet integraliter*). Dit geldt ook, zo vervolgt de tekst, tijdens de periode gaande van het overlijden van een geestelijke gezagsdrager tot aan de overdracht der regalia aan zijn verkozen opvolger. Veel auteurs hebben overigens gesteld dat de keizerlijke rechten in beide gevallen dezelfde waren (6), zodat de aanwezigheid van de keizer op een hofdag in een bisschopsstad enigszins gelijk staat met het zich terugtrekken van de lokale vorst alsof hij dood was (7).

Tussen beide algemene teksten kan men een zeker parallelisme en een zekere complementariteit ontwaren. Sommige elementen komen beter tot uitdrukking in de tweede, met name die buiten de rol en de munt, en wat deze laatste betreft zegt men preciezer waar het om te doen is : het *inuen* van inkomsten voortvloeiend uit de koninklijke rechten.

B. Teksten met betrekking tot bepaalde steden

1. Maagdeburg

In volle strijd tussen Welfen en Ghibelijnen verleende de Heif Otto IV van Brunswijk twee akten aan de aartsbisschop van Maagdeburg. In 1208 beloofde hij hem een privilege dat een einde zou stellen aan de gewoonte die de keizers bij hofdagen volgden. Nooit zouden munt en tol nog worden bezet (8). Met het tijdens het volgende jaar toegekende privilege verzaakte hij dan ook het recht om gedurende de keizerlijke hofdagen de tol en de munt te ontvangen en tot eigen nut aan te wenden (*accipere theloneum ac monetam et in suos usus convertere*)(9).

Men heeft niet nagelaten er op te wijzen dat Otto met deze teksten verregaande toegevingen deed, wellicht om de aartsbisschop voor zijn zaak te winnen (10). De Ghibelijn Frederik II kon moeilijk anders dan hetgeen zijn rivaal beloofde te bevestigen : in 1216 stond hij alles (*universe*) af wat elders (*in aliis civitatibus atque locis*) inzake munt en tolleren (*in moneta, theloneis et ceteris*) voortvloeit uit het keizerlijk recht (*imperiali iuri provenierint*)(11).

Geen enkele tot hertoe besproken tekst heeft over de muntslag en de munters gehandeld m.b.t. de hofdagen. Dergelijke bronnen zijn zeldzaam, maar er zijn er voor Goslar en Worms.

2. Goslar

De meest duidelijke is het privilege dat Hendrik VII in de jaren 1231/35 gaf aan de munters te Goslar (12). Een recht behield de koning zich voor : wanneer daar een hofdag plaatsvond waren de munters verplicht honderd mark van zijn zilver aan te munten (13). Volgens N. Kamp (14) was het atelier te Goslar het enige koninklijke atelier waar de munters in Hausgenossenschaft georganiseerd waren. Het is opvallend dat, ook waar de koning zelf het muntrecht bezat, een speciale maatregel genomen werd met het oog op de organisatie van hofdagen. Of deze verband houdt met hetgeen gebeurde in bisschopssteden, is een punt dat ter discussie ligt (15).

Het ziet er naar uit dat de privileges, toegekend aan de keizerlijke autonome munters, werden opgeschort tijdens de hofdagen; dat zij als het ware in dienst van de keizer traden om zijn - en niet hun - metaal aan te munten, zodat hij beschikte over een maximale schatkist. Anderzijds werd het regaal, toevertrouwd aan de bisschoppen, eveneens opgeschort : niet zij, maar de keizer inde het. Moesten hun munters ook 's keizers zilver aanmunten, zoals dat te Goslar het geval was? Het is best mogelijk dat alles zo in zijn werk ging. De meeste auteurs beweren echter dat de keizers er hun eigen munten lieten slaan (16). In Goslar was dit uiteraard zo, maar geen enkele tekst geeft ons hierover uitsluitend voor wat de bisschopssteden betreft. Wat de Goslarse tekst ons wel leert is dat het blijkbaar voor een keizer niet mogelijk was het muntregaal op te strijken zonder dat zijn persoonlijk zilver werd geleverd. Derhalve is het logisch dat deze voorwaarde ook in de bisschopssteden vervuld was. Van dit standpunt uit is het interessant om een tekst m.b.r. Worms te bestuderen.

3. Worms

In 1165 bevestigde Frederik I de rechten en plichten van de munters te Worms. De akte was lange tijd niet in de originele Latijnse versie bekend, maar in een laat-middeleeuwse Duitse vertaling. Wij citeren nog deze laatste en verwijzen naar de publicatie van het origineel. Zoals hun collega's van Goslar, waren de munters van Worms er toe gehouden een bepaald gewicht zilver zonder onkosten en aleischatvrij aan te munten "wie offre ein keyser oder ein Romscher künig gein Wormszz inkeme" (17). Ofschoon we hier te maken hebben met een bisschoppelijke munt, toch hoeft de koning niets uit te geven voor het gebruiken van het materiaal, want de stempels worden hem gebracht, verklieden worden hem ter beschikking gesteld alsook de nodige ijzeren werktuigen: "so soll der zolner kolen darzu geben und der muntmeister der sol darzu schicken werckliude und isern gezuge, dat mit man bilde off die pfennige mach" (18).

4. Genua

Ter vergelijking menen wij nog een ordonnantie te mogen aanvoeren, uitgevaardigd door keizer Hendrik VI voor Genua, waar hij in 1194 was, op doortocht naar Sicilië en Apulië (19). Er is eveneens sprake van het slaan van munten "de argento nostro". Over de aard van de stukken laat deze tekst niet de minste twijfel bestaan: *moneta cudatur in forma ianuensiū*. Maar niet alleen zijn het Genuese munten, de vorst voegt er nog aan toe dat deze ordonnantie geenszins afbreuk doet aan het muntprivilege dat Koenraad II aan Genua verleende, net zoals de *Confoederatio* het in algemene termen beloofde.

Voor het eerst wordt de aard van de stukken gepreciseerd: met het zilver van de keizer wordt lokale munt geslagen, wellicht met stempels die voorthanden waren in het lokale atelier, zoals te Worms. Op één vraag geven de teksten ons geen precies antwoord:

wiens naam droegen deze stukken? Die van de lokale autoriteit of die van de keizer, wat dan enige verfraging met zich roest meebrengen? De enige ooit aangehaalde tekst met gegevens in dit verband heeft betrekking op Metz in het midden van de 14de eeuw.

3. Metz

a) de Saulcy (20) citeert een passus uit het *Baltus-manuscript* van de stadsbibliotheek te Metz en schrijft die toe aan Philippe de Vigneulles, een kroniekschrijver van eind 15de- begin 16de eeuw (21) : "Durant que l'empereur Charles fut à Metz, l'année precedent 1353, il fit faire monnoye d'or et d'argent : c'est assavoir florins d'or en guise de petits florins, où il y avoit d'une part un empereur et d'autre un aigle, et ceux d'argent estoient en la façon d'un gros tournois, où il y avoit d'une part la moitié d'un empereur armé, tenant son glaive en sa main et de l'autre un aigle, et son nom estoit en escrit autour, et valoit ledit gros d'argent douze deniers, et le florin 9 gros 6 deniers, monnoye de Metz et fit laditte monnoye bucher devant le palais, par un sien chevalier; et en jetta ledit chevalier en voye, après ledit buchement fait, une grande poignée d'icelui argent". Eigensardig genoeg, komt deze passus niet voor in de wetenschappelijke uitgave van Ch. Bruneau (22).

b) Een andere kroniek, de *Prailon* genaamd, zou die tekst nagehoeg weergeven (23).

c) De kroniek der *Calastijnen* van Metz beschrijft de rechten van de keizer aldaar geheel overeenkomstig de hogervermelde *Confoederatio* : "quand il lui plait d'y venir, il fait faire telle monnoye comme il veut et en telle fleur comme il veut. Cette monnoye doit courre huit jours devant sa venue et tant comme il est dans la ville, et huit jours après son allée, et cette monnoye doit en passer à telle vaillance qu'il le veut" (24).

d) De termijn van acht dagen wordt tot drie teruggebracht door het grondboek van het bisdom van Metz, opgesteld in 1385 (25) : "Item quant l'empereur vient à Metz, y peut faire monnoya et ait cours trois jours après son départ".

e) De zgn. Atours (wettreksten) van Metz ten slotte bepalen dat "Meestre ly Emperaires ait tel droit en ceste ville que... si fait tel monnoie se doit courre VIII jours devant sa venue et tant comme il est en la ville, et VIII jours apres son allee; et telle monnoie doit on paure à la villance qu'elle vault..." (26). P. Mendel (27) plaatst deze tekst in de 17de eeuw; J. Schneider (28) volgt hem en dateert de redactie tussen 1150 en 1197. Deze stelling is uiteraard onhoudbaar omdat de beperking in de tijd ten vroegste in 1220 werd ingevoerd (29).

Bovendien zijn enkele kritische bemerkingen in verband met de emissie van 1353 zeker niet misplaatst. Als het een routine-kwestie was, waarom besteedde men er dan zoveel aandacht aan? In dat jaar werd evenmin een hofdag gehouden : Karel IV kwam enkel orde op zaken stellen in een woelige periode en een revolutie-naire stad (30). In 1356 werd wel een hofdag gehouden, maar maakt men geen gewag van enige monetaire activiteit (31). Het strooien van muntstukken in 1353 zou wel eens een "captatio benivolentiae" kunnen zijn.

Hiermee zijn alle geschreven bronnen aangehaald die het voorwerp uitmaken van de discussie over de wijze waarop de keizers hun rechten uitoefenden tijdens de hofdagen die zij hielden in bisschopssteden. Thans moeten wij de discussie zelf stap voor stap volgen en ons uiteindelijk een eigen opinie vormen over de mate waarin deze rechten verantwoordelijk kunnen geacht worden voor het ontstaan van muntmissies op naam der keizers in steden waar bisschoppen het muntrecht bezaten.

II. Status quaestionis

Drie standpunten werden ingenomen op basis van deze teksten.

1. Wij noemen maximalistisch het standpunt van de meeste numismaten : de koning of keizer trad werkelijk in de plaats van de bisschop en sloeg eigen munt.
2. Deze thesís heeft tot een reactie geleid die wij minimalistisch noemen : het enige voorrecht van de keizers zou er in bestaan hebben lokale munt met hun eigen zilver te laten slaan, zodat zij van saksisch waren vrijgesteld.
3. Tussen beide is er plaats voor een centrumpositie : de lokale munt blijft bestaan, maar de keizer int alle inkomsten van het atelier.

Hoewel sommige auteurs de naam historicus en numismaat verdienen hebben we ze opgesplitst naargelang de aard van de gebeurtenissen.

A. Numismaten

Het is in de "Numismatische Zeitung" van 1859 dat J. Leitzmann ons onderwerp aansneet op basis van de *Sachsenspiegel* en de oorkonde voor Magdeburg van 1209 (32). De auteur concludeert eruit dat de keizers werkelijk over de terugval der regaliën beschikten tijdens hun aanwezigheid in bisschoppelijke steden. Hij meent dat de munten die tegelijk de keizer en de bisschop afbeelden dan werden geklagen, maar maakt gewag van twijfels die te zijner tijd rezen doordat sommigen het keizerlijke recht willen besparren tot de inning van de muntinkomsten (33).

MAGDEBURG

Aartsbisschop Hartwig
en keizer Hendrik IV
Denarius (+ 1084)
(Dannenberg 654)

Een van de pioniers van de Duitse numismatiek, H. Grote, reageerde hierop in 1877 met een artikel in zijn *Münzstudien* (34). De *Sachsenspiegel* zou slechts bepaalde begrippen uit de *capitularia* van Karel de Kale hebben gecompileerd, maar die waren vóór de 13de eeuw niet van toepassing. Zoniet zouden de akten waarmee de keizers het muntrecht aan bisschoppen verleenden hiervan gewag hebben gemaakt (35). Van zijn kant achtte J. Cahn het dan weer gewaagd om, zoals Grote, te beweren dat de oorkonde van 1209 voor Haageburg reeds door de later opgestelde taket van Eike von Repgow beïnvloed werd (36). Cahn hechtte vanzelfsprekend veel belang aan de teksten i.v.m. Metz (37), die Grote als louter vertalingen van de *Sachsenspiegel* beschouwde (38). Dat de stukken waarover de kronieken het hebben niet werden teruggevonden, wijt Cahn aan het beperkte aantal dat werd uitgegeven (39). Soms, merkte hij op, zijn er echter weer koninklijke dan bisschoppelijke stukken bewaard, omdat een grote menigte bijeenstroomde ter gelegenheid van belangrijke vergaderingen. Hoe alles in de praktijk verliep, riet Cahn zo : de koninklijke munt werd door het lokale atelier vervaardigd; de bisschoppelijke denieren werden uit de omloop genomen, want een ander middel had de keiser niet om zijn recht daadwerkelijk uit te oefenen (40).

H. Dannenberg, die zijn klassiek werk over de Duitse muntten in deze periode schreef, durfde geen standpunt in te nemen t.o.v. dergelijke maximalistische en minimalistische stellingnamen : hij beschouwde het probleem als zeer "dukkle", kon niet betwijfelen dat de keizers het muntrecht, dat zij de bisschoppen hadden verleend, nog uitoefenden, maar oordeelde dat de aard ("Natur") ervan "nicht ganz klar ist" (41).

In haar doctoraal proefschrift bracht Dorothea Menadier in 1915 veel kritiek uit op de maximalistische thesis. De lokale munt uit de omloop halen en dan weer erin brengen, noemde zij een "wirtschaftliche Ummöglichkeit" (42). Op basis van de teksten over Goslar (1231), Worms (1165) en Genus (1194) verdedigde zij dan de idee dat de keizers gewoon vrijgesteld waren van sleischat. De getuigenis i.v.m. Metz wijst ze van de hand als te recent (midden

14de eeuw) om als maatstaf te dienen voor een vroegere periode (43). Men zou kunnen verwachten dat de Duitse numismatiek, onder de invloed van dit baanbrekend werk, een andere koers zou gaan varen. Tijdens het interbellum leek het er enigszins op :

1) H. Buchenau gaf in 1928 ruiterlijk toe dat het bronnemateriaal "nicht ausdrücklich" waargaf dat bij de aankomst van koningen en keizers in de bisschopssteden nieuwe stempels met hun eigen beelden werden vervaardigd. De bronnen zwijgen eveneens over hetgeen met de in omloop zijnde stukken diende te gebeuren. Hij vestigde de aandacht op de oprichting door de koningen van concurrerende muntateliers in de nabijheid van de bisschoppelijke. Toch liet hij er zich toe verleiden om aan Frederik I munten toe te schrijven, geslagen te Erfurt ter gelegenheid van een oponthoud in dit gebied dat aan de aartsbisschop van Mainz toebehoorden (44). Ondanks de kritiek van A. Suhle hierop (45), namen W. Hävernick (46) en G. Hatz (47) dit standpunt over.

2) In 1937 achtte A. Loening het twijfelachtig dat ter gelegenheid van hofdagen telkens nieuwe koninklijke munten werden geslagen. De inkomsten van het muntregaal vormden, volgens hem, "das Rückgrat dieses königlichen Rechts" (48).

Naast positieve reacties oogstte Menadier ook kritiek. B. Troe (49) oordeelde haar bronnemateriaal ontoereikend. Enerzijds zou Barbarossa's oorkonde slechts de plichten t.o.v. de keizer, respectievelijk de bisschop van Worms hebben geregeld en niet de verhouding tussen de beide vorsten onderling. Dit argument is zwak en houdt geen rekening met het feit dat aan de munters verplichtingen worden opgelegd uitgerkend met het oog op het verblijf van de keizer. Anderzijds speelt Troe de troef van het koninklijke karakter van het muntatelier te Goslar uit om Menadiers stelling te ontzenuwen.

GOSLAR

Hendrik III als keizer
(1046 - 1056)
Denarius
(Darmenbergr 668)

Hij gaat echter uit de weg dat het personeel privileges genoot omdat het een *Genossenschaft* vormde. Het is hem ontgaan dat de keizer niet meer alles te zeggen had en zwart op wit zijn rechten moest laten optekenen voor het geval hijzelf in Goslar met zijn gevolg zou vertoeven. Men kan deze twee teksten niet zo maar terzijde schuiven.

Nochtaans meende Richard Gaettens nog in 1959 (50) dat Troe de onhoudbaarheid van Menadiers standpunt had bewezen. Hij aarzelde dan ook niet om uit aceilijk identificeerbare denieren de reisweg van een of andere keizer af te leiden (51). Het is ook Kamp niet ontgaan dat menig vorser zijn toevlucht nam tot hypothetische en min of meer uit de lucht gegrepen dateringen, maar hijzelf deinst er niet voor terug om in aller ijl bijwerken van de muntstempel van de abdij van Nordhausen "zu vermuten" (52). De bekende numismaat Suhle trekt echter in twijfel dat dit iets met een bezoek van Frederik Barbarossa zou te maken hebben. Volgens hem is het een koud kunstje om geografisch onbestemde stekken te pas en te onpas aan door de keizers bezochte bisschopssteden of kloosters toe te schrijven. Hij is er, zoals wij, van overtuigd dat - wanneer door de plaatsnamen koninklijke beeldensers in een bepaalde bisschopsstad kunnen gelokaliseerd worden - er "besonderen Gründen" dienen gezocht om die te verrechtvaardigen. Zo komt men dichtst bij "den tatsächlichen historischen Verhältnissen" (53).

3. Historici

Historici van het recht en van de instellingen spreken zich meestal niet uit over praktische aangelegenheden, zoals bijvoorbeeld het al dan niet effectief moet slaan in de aangehaalde omstandigheden. Zij stellen dan dat de keizers de rechten in kwestie "auf eigene Rechnung in Verwaltung... nehmen" (54) of ze hebben het over het "Ledigwerden des Münzregals" (55).

In een grondig commentaar op de hogervermelde *Conföderatio* gebruikt E. Klingelhöfer slechts de term *Einkünfte* (56). Dat is ook wat Luschin von Ebengreuth schrijft : hij haalt de kroniek

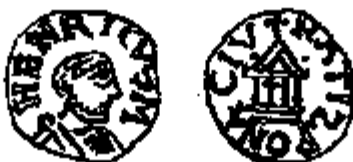
van Metz wel aan, om de toepassing van de *Sachsenspiegel* in de 14de eeuw in de Lotharingse stad te bewijzen, maar hij leidt daar geenszins een systematische muntslag uit af (57).

In 1957 en 1967 promoveerden twee rechtshistorici op numismatische onderwerpen aan Duitse rechtsfaculteiten. Norbert Kamp verdedigde te Göttingen een nog steeds niet in boekvorm uitgegeven dissertatie (58). Daarin geeft hij toe dat eik voorbeeld op zich tot geen "absolut sicheren Schluss" leidt, maar dat alle aanwijzingen samen het "sehr wahrscheinlich" maken dat een "vollständige Art der Regalienutzung durch die Könige" plaats had. Alleszins lijkt het hem dat men deze idee niet meer kan bestrijden. Niettemin acht hij het onwaarschijnlijk dat "die sraufischen Könige allerdings noch in alien Münzstätten" tijdens de hofdagen "ein selbständiges Prägerecht beansprucht haben", want zulke conclusie kan men volgens hem uit het tot hiertoe bekende muntmateriaal geenszins afleiden (59).

Ofschoon Kamp zich rekenschap gaf van de ontoereikendheid van de argumentatie ten bate van het maximalistische standpunt brak hij niet met de traditie der Duitse numismaten. Tien jaar later gaf P. Volz - die Kamps dissertatie niet kende - te Heidelberg geenszins blijk van dezelfde terughoudendheid. Hij volgde zijn leermeester, de numismaat Gaertens (60), in zijn maximalistische interpretatie : tijdens zijn aanwezigheid op hofdagen beschikte de koning over het recht "die geistliche Münzstätte zu übernehmen, darin königlichen Münzen zu prägen" (61).

E. Wadle hield in 1971 wel rekening met Kamps werk. Er is geen spoor van zekerheid meer, zoals bij Volz, maar slechts een vermoeden dat het krachtens de *statuta servitii* was dat de koninklijke emissies in bisschopssteden het licht zagen (62).

Dat Kamp zich niet echt heeft afgezet tegen de idee van de terugval der regaliën is te merken aan hetgeen W. Metz in zijn studie over *Das servitium regis* afleidt (63) uit de door hem geciteerde voorbeelden (64). Hij put ook nog uit andere, zuiver numismatische studies : o.m. bij Steinbölcker over Augsburg (65), bij Diepenbach over Worms (66), enz. Metz merkt echter op dat de koninklijke muntslag in Regensburg wel eens een andere oorsprong zou kunnen hebben, met name het recht van de Beierse hertogen (67).

REGENSBURG

*Hendrik IV als keizer
(1014 - 1017)
Denzelf
(Dannenberg 1087)*

Hij sluit evenmin uit (68) dat, vooer bezoeken aan steden te kort waren, er afgezien werd van koninklijke emissie, zodat de vorsten slechts de opbrengst van de munt genoten (69). Metz haagt m.a.w. nu eens de maximalistische thesis en dan weer de centrumpositie aan, maar deze laatste dan enkel bij korte koninklijke bezoeken.

Uit dit overzicht blijkt overduidelijk dat de Duitse historici overtuigd bleven van de terugval der regalia aan de koningen en keizers, inclusief de effectieve muntslag. Zij beroepen zich hiervoor op zeldzame teksten van late datum - o.m. Philippe de Vigneullea, geciteerd door Metz (70) - en op werken van numismaten die ook - zoals wij reeds konden vaststellen - op een paar uitzonderingen na voor de maximalistische interpretatie gewonnen zijn.

III. Methodologische wenken en conclusie

Om iets te veranderen aan de gewoonten en reflexen van de beoefenaars van de numismatiek dient een systematisch en kritisch onderzoek ingesteld om de fundamenteen van de traditie op te blazen. Om dit te realiseren moet men beschikken over volledige lijsten van de bisschopssteden waar koningen en keizers verbleven en die waar zij munt sloegen. Hieruit kan men afleiden hoe vaak en wanneer gebruik zou kunnen gemaakt zijn van de terugval van het muntregaal. Hierbij is het chronologisch element van groot belang :

wanneer een koning ergens aanwezig was mogen de stukken met de keizerstitel slechts meegerekend worden indien hij er ook was na zijn keizerskroning en vice-versa.

Voor die steden waarvoor een volledig parallelisme bestaat tussen beide lijsten onderzoekt men de rechten die de koning in de betrokken stad genoot. Een typisch voorbeeld dat ons tijdens ons onderzoek in dit verband opviel, is dat van Maastricht. W. Metz (71) neemt deze Maasstede op onder de rijksabdijen waar koninklijke muntten krachtens het *servitium regis* werden geslagen. Dit is een verkeerde visie : de koningen hebben een deel van de stad behouden en, naast de bisschoppen van Luik die het andere deel bezaten, aldaar munt geslagen (72).

MAASTRICHT

*Koenraad II
(1024 - 1039)
Denarius
(Dannenberg 1369)*

Deze koninklijke muntten zouden in geen geval als hofdagmuntten mogen beschouwd worden, zelfs indien zo'n bijeenkomst te Maastricht zou zijn gehouden. Dergelijk onderzoek veronderstelt vanzelfsprekend een grondige kennis van de historische, juridische en institutionele onderbouw van elk van deze steden. Dat is stof voor een boek. In afwachting geven wij deze vergelijking tussen de muntlijsten van Dannenberg (73) en de pleisterplaatsen vermeld door W. Metz tot het einde van de 12de eeuw (74) :

aanwezigheid zonder munt

Magdeburg	: Otto I en II en Hendrik II
Utrecht	: vanaf Hendrik III
Bamberg	: idem
Würzburg	: idem
Augsburg	: vanaf Hendrik IV
Strassburg	: idem
Speier	: idem
Keulen	: idem
Worms	: Koenraad II en vanaf Hendrik V
Salzburg	: Frederik I

munt zonder aanwezigheid

Speier	: Otto I en II en Koenraad II
Strassburg	: Otto I tot Otto III
Triar	: Otto III, Hendrik II en V

TRIVR

*Otto III als koning
(983 - 996)
Denarius
(Dannenberg 461)*

Mainz	: Otto II
Keulen	: Otto II en Koenraad II
Würzburg	: Otto II en III

WÜRZBURG

Otto II
(973 - 983)

Denarius
(Dannenberg 854)

Er zijn zoveel gevallen bekend waar aanwezigheid en muntslag duidelijk niet gekoppeld zijn, dat men uit de gevallen waar deze koppeling chronologisch wel mogelijk is bezwaarlijk af kan leiden dat er tusschen beide enig verband bestaat. Integendeel, op het oogenblik dat de geschreven bronnen ons beginnen in te lichten over de keizerlijke rechten zijn er - behalve de enigmatische stukken van Metz - geen keizerlijke stukken aanwijsbaar die zouden kunnen stammen uit bischopssteden.

Zelfs doorgewinterde numismaten zijn voor de lokroep van de syrene bezweken. Zo schreef G. Bätz aan Hendrik V een denier van Koblenz toe (75) ofschoon dit gebied van de aartsbisschop van Trier afhing en deze keizer noch in Koblenz noch in Trier verbleef (76).

*

*

*

In een vroeger artikel heb ik gewezen op de wederzijdse beïnvloeding van Duitse numismaten en rechtshistorici i.v.m. de interpretatie van de *Lex Frisionum* (77). Wij treffen hier een gelijksoortig voorbeeld aan. In onderhevig geval lijkt het mij dat de verantwoordelijkheid van de numismaten belangrijker is : door hun al te eenzijdige juridische aanpak hielden zij - en ik denk hier voornamelijk aan Gaattens - de rechtshistorici, zoals Volz, te zeer in de ban. Het was uiteraard de taak van de numismaten zelf om een meer verfijnd, op historische leest geschied instrumentarium uit te bouwen. Hierbij dient voornamelijk de rol van Arthur Suhle onderstreept die jarenlang voet bij atek gehouden heeft. Het standpunt dat hij nog in 1964 verwoorde, stond reeds te lezen in het *Wörterbuch der Münzkunde* waaraan hij in 1930 meewerkte (78). Men heeft nooit naar hem geluisterd... hifjkbaar omdat hij onvoldoende het ongerijmd van de traditionele stelling heeft aangetoond.

Het zij zou nu echter kunnen keren, ook bij degenen die Suhle's artikel "wenig befriedigend" vinden. Helenaal voor numismaten verloren, duikt immers in de *Städteforschung* van 1982 een hoopvolle uitspraak van de inmiddels professor geworden H. Kamp op : zelfs met een betere kennis van de reiswegen der keizers en van de rechtsgewoonten schijnt het, volgens hem "Zweifelhaft... dass... alle oder zumindest die Überwiegende Zahl der Königs-münzen oder mit Königsattributen versehenen Bischofsmünzen aus Bischofsstädten aus der Übung des Heimfallrechts erklärt werden können" (79). Het betekent een stap in de goede richting. Wij gaan verder. Het is onze vurigste wens, als historicus en als numismaat, er toe bij te dragen dat de Duitse collega's eindelijk de *Sachsenspiegel* op een rationele en realistische manier gaan interpreteren.

Noten

- (1) *Sachsenspiegel, Landrecht*, uitg. K.A. ECKHARDT in Göttingen 1955², III 60 § 2.
- (2) *Schwabenspiegel*, uitg. LASSBERG, § 133, blz. 64.
- (3) M.G.H.L.L., *Friderici II Constitutiones*, 1220, nr. 73, art. 10.
- (4) *Ibidem*: "Item inhibemus ad imitationem avi nostri, felicis memorie imperatoris Friderici, ne quis officialium nostrorum in civitatibus eorundem principum iurisdictionem aliquam sive in thelonis sive in monetis seu aliis officiis quibuscumque sibi vendicat, nisi per octo dies ante curiam nostram ibidem publice indictam et per octo dies post eam finitam. Nec etiam per eandem dies in aliquo excedere presument iurisdictionem principis et consuetudines civitatis. Quotienscumque autem ad aliquam civitatem eorum accesserimus sine nomine publica curie, nichil in ea iuris habeant, sed princeps et dominus eius plena in ea gaudeat potestate."
- (5) M.G.H.L.L. *Friderici Constitutiones*, 1235, nr. 212 : "... quod thelonium, moneta, officium sculteti et iudicium seculare necnon et consimilia, que principes ecclesiastici recipiunt et tenent de manu imperiali et predecessorum nostrorum, sine consensu nostro infaudari non possint, cumque quilibet imperator indicta curia participare debet integraliter et vacantibus ecclesiis omnia usque ad concordiam electionem habere, donec electus ab eo regia recipiat,..."
- (6) o.m. H. BUCHENAU, *Der Braktenfund von Gotha*, München, 1928, blz. 20.
- (7) Wij zouden aan dit thema een parallel artikel kunnen wijden, want op dit stuk heeft W. Kemp zich in zijn dissertatie *Moneta regis* (Göttingen, 1957) wel duidelijk van de traditie gediistantieerd, blz. 26, noot 227.

- (8) W. JESSE, *Quellenbuch zur Münz - und Geldgeschichte des Mittelalters*, Halle, 1924, nr. 61, blz. 20.
- (9) *Ibidem*.
- (10) N. KAMP, *op. cit.*, blz. 90.
- (11) M.G.H.L.L., *Constitutiones*, deel II, nr. 56, blz. 68 en volgende.
- (12) *Goslarer Urkundenbuch*, deel I, nr. 533, blz. 510.
- (13) Zie verder de conclusie van MENADIER, noot 42.
- (14) N. KAMP, *op. cit.*, blz. 78.
- (15) Zie verder de discussie Menadier-Troe, noot 42 en 49.
- (16) Zie noot 66 en volgende.
- (17) P. JOSEPH, *Die Münzen von Worms*, Darmstadt, 1906, blz. 72 - 73 en in het Latijn in M.G.H.L.L., *Friderici I*, nr. 491, blz. 412 - 413.
- (18) *Ibidem*
- (19) D. MENADIER, *Die Münzen und das Münzrecht der deutschen Reichsabtissinnen im Mittelalter*, Berlijn, 1915, blz. 37 (naar E. TOECHE, *Heinrich VI*, 1867, nr. 262).
- (20) DE SAULCY, *Recherches sur les monnaies de la cité de Metz*, (1836), blz. 23 - 24.
- (21) P. DE VIGNEULLES, *Chronique*, uitg. Ch. BRUNEAU, 1927, inleiding.
- (22) *Ibidem*, blz. 34.
- (23) DE SAULCY. *op. cit.*, blz. 24.

- (24) *Ibidem*.
- (25) *Ibidem*.
- (26) Deze normatieve tekst wordt o.m. gepubliceerd als bijlage bij de kroniek vermeld in noot 21, blz. 288.
- (27) P. HENDEL, *Les Atours de la ville de Metz. Etude sur la législation municipale de Metz au moyen âge*, Metz, 1932, blz. 62 - 63.
- (28) J. SCHNEIDER, *La ville de Metz aux XIIIe et XIVe siècles*, Nancy, 1950, blz. 91, noot 68.
- (29) Cfr. blz. 1. Tenzij natuurlijk de *Confederatio* van 1220 zou teruggaan tot Frederik Barbarossa, wat niet absoluut bewezen is.
- (30) J. SCHNEIDER, op. cit., blz. 444.
- (31) *Ibidem*, blz. 9 en 476.
- (32) *Ueber die von deutschen Königen in bischöflichen Städten geprägten Münzen*, blz. 113.
- (33) Hij citeert niemand bij naam, zodat wij niet hogerop konden vinden.
- (34) *Das Münzrecht der deutschen Könige und die Autorität des Sachsenspiegel*, blz. 313 en volgende.
- (35) *Ibidem*, blz. 317.
- (36) J. CAHN, *Ein Beitrag zur Frage des Münzrechts deutscher Könige*, in *Zeitschrift für Numismatik*, deel 20, 1897, blz. 159.
- (37) *Ibidem*, blz. 162 - 163.

- (38) Zie noot 34, blz. 329.
- (39) J. CANN, *op. cit.*, p. 163, noot 1.
- (40) *Ibidem*, blz. 163 - 164.
- (41) H. DANWENBERG, *Die deutschen Münzen der sächsischen und fränkischen Kaiserzeit*, deel 2, 1894, blz. 5 en 7.
- (42) D. MENADIER, *Die Münzen und das Münzrecht der deutschen Reichsabtissinnen im Mittelalter*, blz. 35.
- (43) *Ibidem*, blz. 38.
- (44) H. BUCHENAU, *Der Brakteatenfund von Gotha*, München, 1928, blz. 21.
- (45) *Zeitschrift für Numismatik*, deel 41, 1933, blz. 146.
- (46) *Die mittelalterliche Münzfunde in Thüringen*, 1955, p. 143.
- (47) *Hamburger Beiträge zur Numismatik*, Heft 16, 1962, blz. 261.
- (48) A. LOENING, *Das Münzrecht im Erzbistum Bremen*, 1937, blz. 7 - 16.
- (49) H. TROE, *Münz, Zoll und Markt und ihre finanzielle Bedeutung für das Regierungseintritt Karls IV*, in *Vierteljahrschrift für Sozial- und Wirtschaftsgeschichte*, Beiheft 32, 1937, 9 - 15.
- (50) R. GAETTKENS, *Die Münzrechtsverhältnisse der Hohenstaufenzeit und des nachfolgenden Jahrhunderts*, in *Blätter für Münzfreunde und Münzforschung*, deel 83, blz. 15.
- (51) IDEM, *Das Geld- und Münzwesen der Abtei Fulda im Hochmittelalter*, Fulda, 1957, blz. 34 - 35.

- (52) N. KAMP, *Moneta regis. Beiträge zur Geschichte der königlichen Münzstätten und der königlichen Münzpolitik in der Staufezeit* Göttingen, 1957, 86 - 67.
- (53) A. SUHLE, *Das Münzrecht des deutschen Königs in Bischofstädten*, in Festschrift P.E. Schramm, deel I, 1964, blz. 283 - 285.
- (54) R. SCHRÖDER - VON KÜNSTBERG, *Lehrbuch der deutschen Rechtsgeschichte*, Leipzig, 1919⁶, blz. 569.
- (55) H. CONRAD, *Deutsche Rechtsgeschichte*, deel I, 1962, blz. 273.
- (56) E. KLINGELHÖFER, *Die Reichsgesetze von 1220, 1231/2 und 1235. Ihr Werden und ihre Wirkung im deutschen Staat Friedrichs II.*, Weimar, 1955, blz. 44.
- (57) A. LUSCHIN VON EBENGREUTH, *Allgemeine Münzkunde und Geldgeschichte des Mittelalters und der neueren Zeit*, München, 1913², blz. 242.
- (58) N. KAMP, op. cit., Een deel ervan publiceerde hij als artikel in de Hamburger Beiträge zur Numismatik, deel 17, 1963, blz. 517 - 544, maar het betreft ons onderwerp niet. Toen onze bijdrage reeds getypt was ontdekten wij dat hij over een andere periode een voor ons interessant artikel plaatste in Beiträge zum hochmittelalterlichen Städtewesen, onder redactie van B. Diestelkamp (Keulen - Wenen, 1982, Städteforschung A II) : *Probleme des Münzrechts und der Münzprägung in salischer Zeit* (zie noot 19).
- (59) N. KAMP, *Moneta regis*, blz. 89.
- (60) Zie verder noot 50.
- (61) P. VOLZ, *Königliche Münzhoheit und Münzprivilegien im Karolingischen Reich und die Entwicklung in der sächsischen und fränkischen Zeit*, Heidelberg, 1967, blz. 120.

- (62) E. WADLE, *Mittelalterliche Zoll- und Münzrecht im Spiegel der Confederatio cum principibus ecclesiasticis*, in *Jahrbuch für Numismatik und Geldgeschichte*, deel 21, 1971, blz. 197.
- (63) W. METZ, *Das Seruitium regis*, Darmstadt, 1978, blz. 106.
- (64) M. KAMP, *op. cit.*, blz. 86 en volgende.
- (65) D. STEINBILDER, *Geld- und Münzgeschichte Augsburgs im Mittelalter*, in *Jahrbuch für Numismatik* 5/6, 1954 - 55, blz. 26 en volgende.
- (66) W. DIEPENBACH, *Die Wandlungen der Münzstätte Mainz*, in *Berliner Münzblätter*, deel 47, 1927, blz. 18 en volgende.
- (67) W. METZ, *op. cit.*, blz. 109.
- (68) *ibidem*, blz. 110.
- (69) Vandaar dat sommige auteurs, zoals J.-L. KUPPER, in *Liège et l'Eglise impériale*, bis. 481, zich afvragen "si l'empereur, présent dans la Cité, s'empareait des revenus de la monnaie et du tonlieu comme cela se pratiquait ailleurs", wat hem door W. METZ, *op. cit.*, blz. 103 - 112 wordt ingegeven.
- (70) W. METZ, *ibidem*, 105 - 106.
- (71) W. METZ, *Quellenstudien...*, in *Archiv für Diplomatik*, deel 22, 1976, blz. 229 - 230.
- (72) J. BAERTEN, *De tweehorigheid van Maastricht...*, in *Jaarboek van het Europees genootschap voor munt- en penningkunde*, 1986, blz. 9 - 14.
- (73) H. DANNENBERG, *op. cit.*, deel II, blz. 8 en volgende.

- (74) W. METZ, *Servitium regis*, blz. 126 - 127.
- (75) Hamburger Beiträge zur Numismatik, Heft 6, 1962, blz. 261
terwijl Suhle in Zeitschrift für Numismatik, deel 24, 1924,
blz. 321 reeds Trierse stukken had gepubliceerd waarop deze
keizer samen met zijn raadsman, de aartsbisschop Bruno etzat
afgebeeld. Metz vond er toch een "weitere Beweis" in "dass
den Königen für die Dauer ihrer Anwesenheit in einer Prägstätte
deren Prägerrecht vergeben war, eben dieses Recht und nicht
nur des Erlass des Schlagschatzes o.ä. zustand!".
- (76) Cfr. W. METZ, *op. cit.*, blz. 127.
- (77) J. BAEKTEN, *Barbaars wetten en munt. Rechtshistorici en
numismaten op de dool*, in Liber amicorum John Gilissen,
blz. 43 - 49.
- (78) Met name dat van SCHRÖTTER, sub verbo Münzrecht, A. SOHLE
zelf publiceerde ook nog een *Deutsche Münz- und Geldgeschichte
von den Anfängen bis zum 15. Jahrhundert*, 1964².
- (79) N. KAMP, *Probleme* (gaciteerd in noot 58), blz. 102 en noot
31 aldaar.